

В. І. Усик, Л. В. Кулаковська, Ф. Нігст, Н. П. Герасименко

КОРОЛЕВО II: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕПІГРАВЕТСЬКИЙ ТЕХНОКОМПЛЕКС (ШАР 0) ТА КУЛЬТУРНО- СТРАТИГРАФІЧНУ КОЛОНКУ СТОЯНКИ

У статті публікуються попередні дані польових досліджень палеолітичної стоянки Королево II на Закарпатті, які стосуються уточнення стратиграфії та хронології так званого шару 0 (епігравет) в межах верхнього палеоліту цієї пам'ятки.

Ключові слова: верхній палеоліт, Закарпаття, стратиграфія, андезит, епігравет, технокомплекс, вироби з припуленою спинкою.

ВСТУП

Палеолітична стоянка Королево II має важливе значення у вивченні проблеми переходу від середнього до верхнього палеоліту, а також визначенні локальної культурно-хронологічної послідовності палеолітичних індустрій Закарпаття. Саме тут була відкрита одна із самих ранніх на території України перехідних індустрій від середнього до верхнього палеоліту з листоподібними двобічними вістрями (культурний шар II) (Gladilin, Demidenko 1989; Gladilin, Demidenko 1990; Usik 1989;). Із стоянки Королево II походить невелика колекція верхньопалеолітичних виробів (шар 0) з морфологічними ознаками епі-граветського технокомплексу. Було висловлено припущення, що вони знаходились у вторинному заляганні (Демиденко 2001, с. 24). Загалом, це був єдиний випадок присутності на стоянках Королево I та Королево II культурних залишків, що відносяться до більш пізнього періоду, ніж індустрії початкової стадії верхнього палеоліту (Королево II, шар II; Королево I, шар Ia). У результаті аналізу архівних матеріалів зародилися певні сумніви про положення шару 0 не *in situ* (Усик та ін. 2018).

© В. І. УСИК, Л. В. КУЛАКОВСЬКА, Ф. НІГСТ,
Н. П. ГЕРАСИМЕНКО, 2019

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЯНКИ КОРОЛЕВО II

Стоянка Королево II розташована на північній околиці села Веряця Виноградівського р-ну Закарпатської обл., на 20-метровій терасі правого берега р. Тиса на території спецкар'єру (рис. 1, 2: 3). Залишки тераси, на якій збереглися плейстоценові відклади має ширину 25—30 м із заходу на схід, та довжину приблизно 35—40 м з півдня на північ (рис. 3). Із заходу площа тераси обмежена практично прямовисною стінкою кар'єру, зі сходу — відвалом кар'єру, з півночі — еродованим схилом, а з півдня — штучною терасою, на якій була збудована електрична підстанція (рис. 3).

Перші знахідки на місцезнаходженні були зібрані уже в 1975 р. (Гладилин, Солдатенко 1974, с. 23). Тестові розкопки (шурф 1; рис. 3) провели у 1978 р., в результаті яких з'ясувалося, що стратиграфія у цьому місці порушена і колекція знахідок включає різночасові матеріали (Солдатенко 1978). У 1979 р. кар'єр провів на пам'ятці розкривні роботи, знявши верхні напластування четвертинних відкладів. На поверхні з'явилися численні знахідки, що і стало приводом для розбивки вздовж східної стінки тераси (рис. 3, 4) розкопу I (Гладилин і др. 1979; Гладилин, Солдатенко 1980). Дослідження проводилися у 1979—1980 рр. на площі 144 м². Основний шар II був зафіксований в удайському лесі між двома викопними ґрунтами (витачів / прилуки) та отримав дату 38000 ± 1500 рр. до нашого часу (Адаменко, Городецкая 1987, с. 81; Gladilin, Demidenko 1989; 1990; Usik 1989; Monigal et al. 2006; Usik, Monigal, Kulakovskaya 2006; Kulakovskaya, Usik 2011). Індустрія шару II, в якій були присутні риси

Рис. 1. Карта України з позначенням палеолітичного місцезнаходження Королево

середнього та верхнього палеоліту в первинному розколюванні, а також наборі знарядь була визначена як перехідна від середнього до верхнього палеоліту. Під шаром II у верхах прилуцького горизонту були відмічені андезитові знахідки аналогічні шару III місцезнаходження Королево I (OIS 5a). Нижче по розрізу в шурфі (кв. Б/5; рис. 5: Б) було також зафіксовано шар IV (аналог шару V Королево I) (Кулаковская 1989, с. 70).

У 1981 р. шурф I був перетворений на розкоп II (12 м²) (Гладилин и др. 1981). Об'єкт був закладений на північно-західному схилі тераси (рис. 3), знахідки з нього належали до середнього та верхнього палеоліту, стратиграфічна позиція яких як і раніше залишалася нечіткою (Вотякова, у цьому томі). Необхідно зазначити, що частину андезитових виробів разом з листоподібними двобічними вістрями із цього розкопу було включено до складу колекції шару II (Demidenko, Usik 1995).

Для кореляції стратиграфії на стоянці у 1982 р. між розкопом I та розкопом II, було закладено шурф 5, а потім розкоп III площею 8 м² (рис. 3), у якому зафіксували спочатку два, а згодом — три рівня

кам'яних знахідок (Гладилин и др. 1982; 1985). З огляду на культурну колонку розкопу I, послідовність археологічних шарів в розкопі III

Рис. 2. Палеолітичне місцезнаходження Королево (вид з космосу): 1 — Королево (Гострий Верх); 2 — Королево I (Бейвар); 3 — Королево II

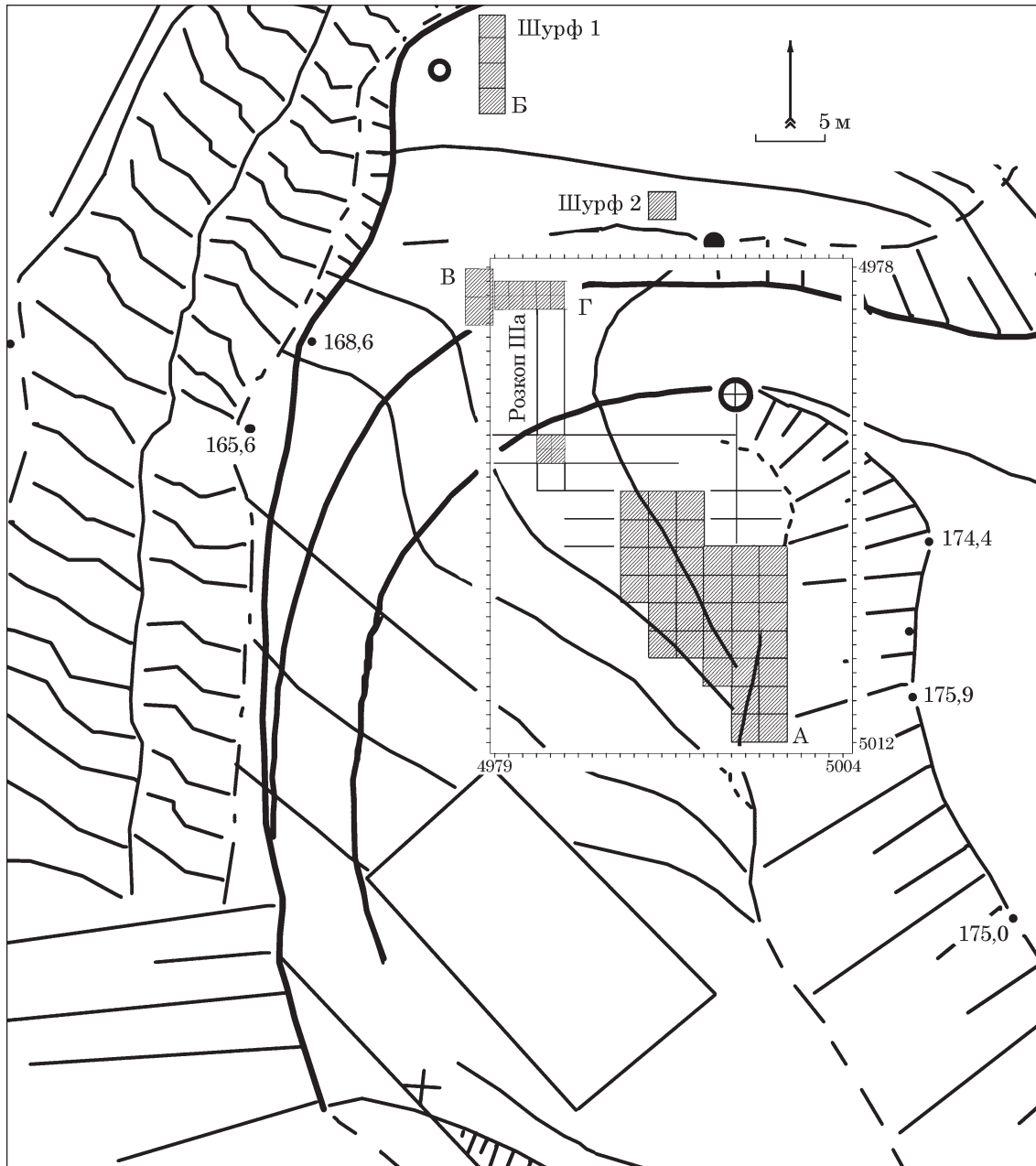

Рис. 3. Королево II; план стоянки з координатною сіткою (за даними тахеометру): А — розкоп I, 1979—1980 рр.; Б — розкоп II 1979 і 1983 рр.; В — розкоп III, 1982 і 1985 рр.; Г — розкоп IIIа, 2015—2017 рр.

виглядала наступним чином: шар II (перший рівень), шар 0 (другий рівень), шар II (третій рівень) (таблиця). При цьому, на цих рівнях були присутні артефакти виготовлені як з місцевої вулканічної сировини — андезиту, так і з інших порід. Частина неандезитових предметів була вилучена з другого рівня і отримали назву «шар 0» (таблиця). Такий підхід пояснювався тим, що тільки серед неандезитових предметів траплялися мікроліти з притуплюваною спинкою та інші характерні для епі-гравету знаряддя. Маркування шару цифрою «0» було спричинено фактом того, що значно раніше на стоянці Королево II вже були відмічені артефакти шару I (Кулаковская 1989, с. 70), які зазвичай на різних розкопах стоянки Королево I, знаходи-

лись у відкладах голоцену і не мають відношення ані до середнього, ані до верхнього палеоліту (Кулаковская 2009, с. 95).

На той час складалось враження, що шар 0 був переміщений в давнину, а згодом, у результаті техногенних процесів, перекритий артефактами шару II (Гладилин и др. 1985; Демиденко 2001). Теоретично таке пояснення інтерстратифікації шарів було можливим, але компактно залягання, в першу чергу, знаряд шару 0 на одному рівні з мінімальним перепадом глибини, відсутність будь яких механічних пошкоджень чи ознак штучного переміщення в горизонті над ним, а також інші деталі інтерпретації контексту археології та геології розкопу III спонукали повернутися до аналізу

колекцій та провести додаткові розкопки для з'ясування, в першу чергу, стратиграфії.

Для прояснення ситуації необхідно було звернутися до історії досліджень розкопу III стоянки Королево II.

Отже, шурф 5 (1 × 2 м) був поставлений на відстані 19 м від північно-західного кута розкопу I (Гладилин и др. 1982, с. 13—14).

Стратиграфія у шурфі (заміри проводились від поверхні) була описана наступним чином:

«0,00—0,55 м — щебінь;

0,55—0,70 м — залишки I викопного ґрунту;

0,70—1,20 м — неомарганцьований суглинок;

1,20—1,70 м — верх II викопного ґрунту;

1,70—2,40 м — низ I викопного ґрунту» (тут і далі: переклад наш — авт.; Гладилин и др. 1982, с. 14).

У цьому шурфі було виділено 2 шари.

Шар I простежено на глибині 0,90—1,50 м. Колекція з андезитових, кварцитових, крем'я-

Послідовність та кореляція культурних шарів стоянки Королево II

Розкоп I, 1979—1980	Розкоп III, 1982, 1985	Розкоп IIIа, 2015—2017
—	Перший рівень: шар II	Шар А
—	Другий рівень: шар 0 (+шар II)	Шар В
—	?	Шар С
Шар II	Третій рівень: шар II (+шар III)	Шар D
Шар III	—	Шар Е

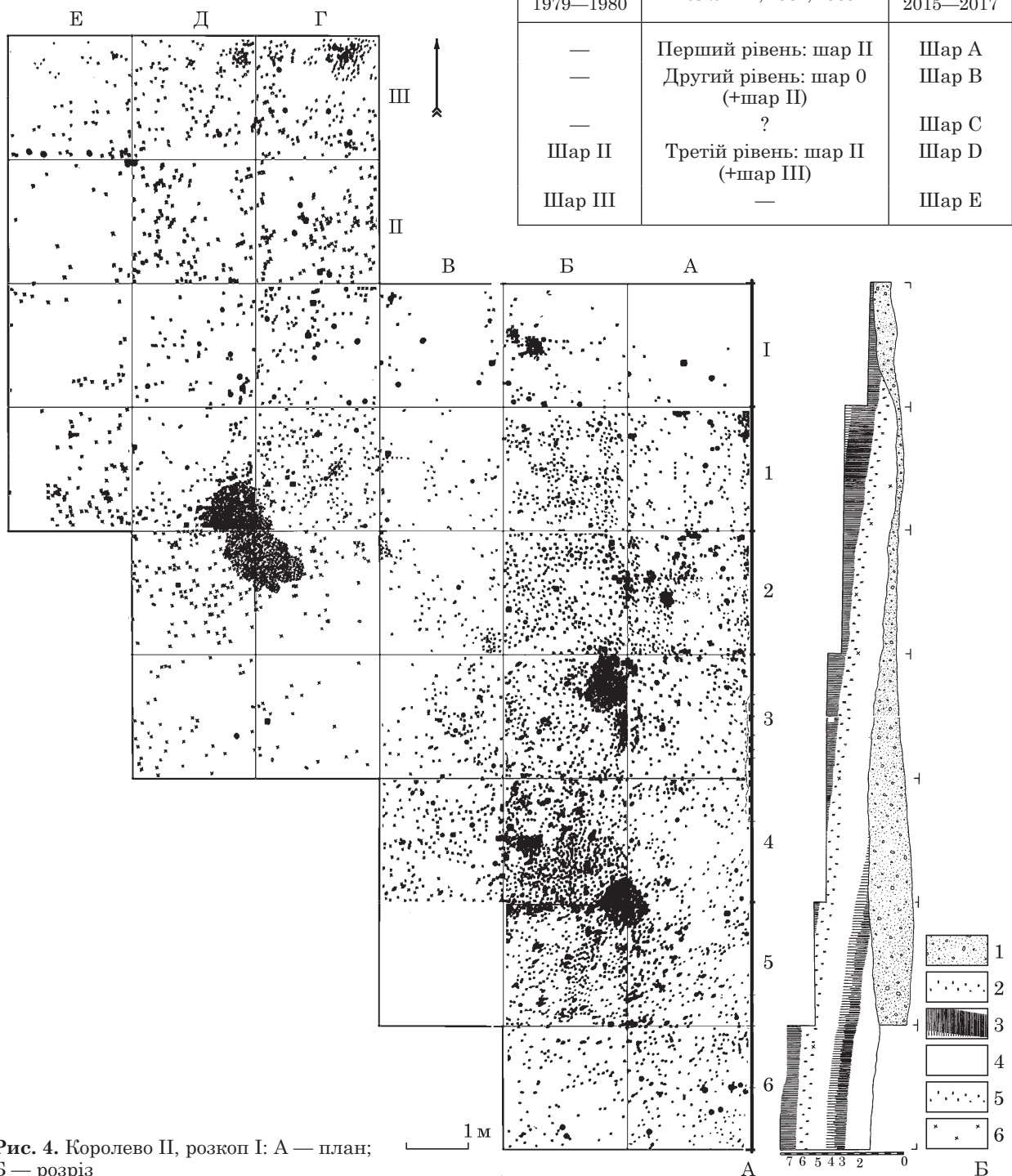

Рис. 4. Королево II, розкоп I: А — план; Б — розріз

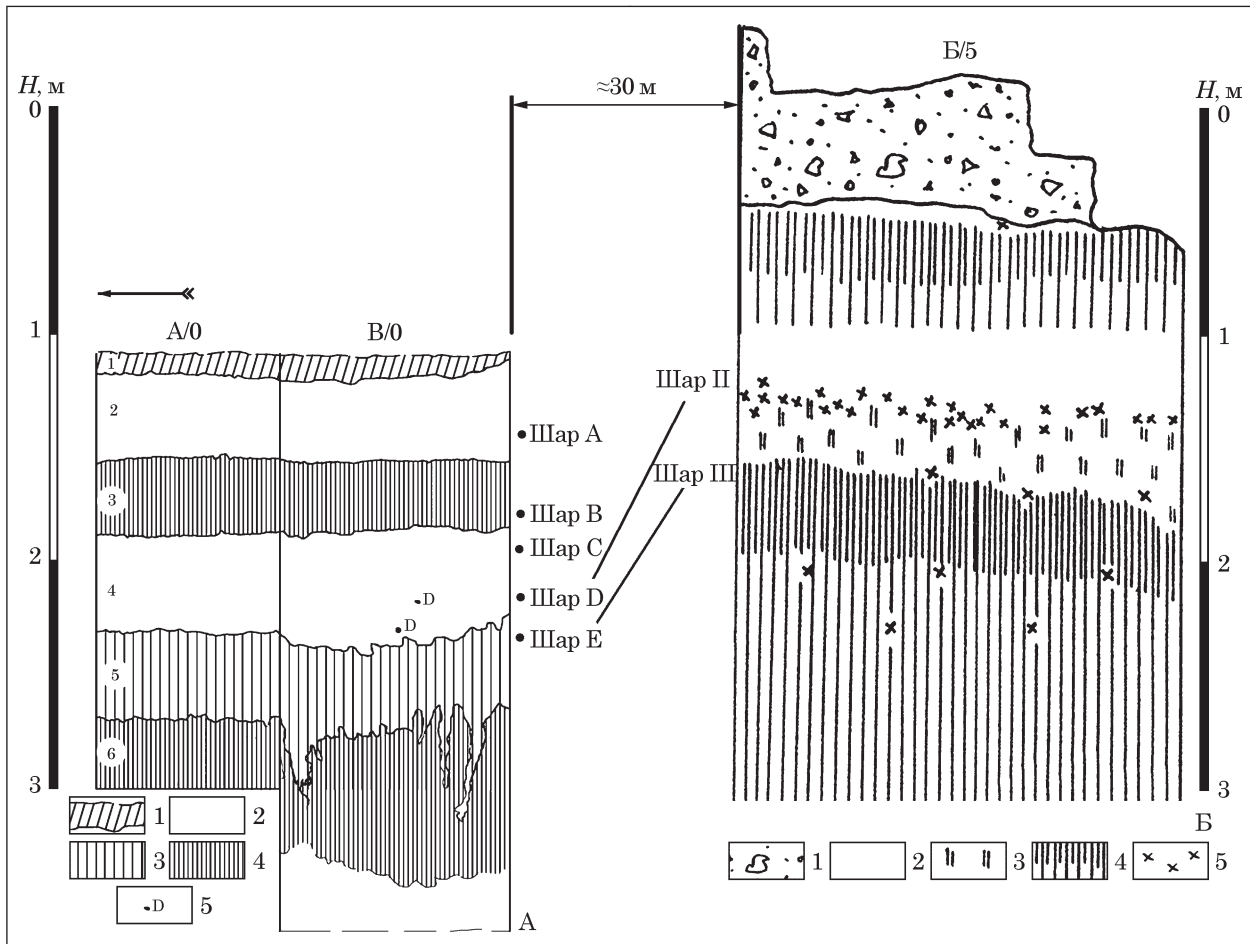

Рис. 5. Королево II: А — розріз східної стінки розкопу IIIа; Б — розріз східної стінки розкопу I. Умовні позначки: 1 — техногенний горизонт; 2 — суглинок; 3, 4 — викопні ґрунти; 5а — марганцевий горизонт

них та сланцевих артефактів складалася з нуклеоподібних виробів, скребків, вістря та пластин з ретушю. Матеріали були інтерпретовані як верхньопалеолітичні та як такі, що не пов'язані із культурним шаром II розкопу I.

Шар II зафіксували на глибині 1,50—1,70 м. Характеристика матеріалу обмежувалася зауваженням про схожість поверхні андезитових знахідок до подібних артефактів із середньопалеолітичного культурного шару Па (!) стоянки Королево (Гладилин и др. 1982, с. 14).

З метою з'ясування стратиграфічної позиції нетипових для шару II верхньопалеолітичних виробів у 1985 р. розширили площу шурфу 5 до 2 4 м (кв. А/1—2). Новий об'єкт було названо розкопом III (рис. 6: А).

Опис стратиграфії розкопу III (за вимірами південно-східного кута) значно відрізняється від опису шурфу 5:

«0,00—0,60 м — щебінь, насипаний працівниками кар'єра при влаштуванні дороги;

0,60—2,10 м змішані залишки відкладів над I викопним ґрунтом, самого I викопного ґрунту, суглинку, що розділяє I та II викопні ґрунти і верхи II викопного ґрунту загального Королівського стратиграфічного розрізу». Знахідки, що розподілялись від глибини 0,80 до 1,65 м були

розділені на три шари. Предмети, що могли відповідати культурному шару II Королево II, залягали окремо на глибинах 0,80—1,20, та 1,30—1,60 м. Артефакти з глибини 1,20—1,30 м визначені як шар 0. Одна знахідка з глибини 1,65 м була віднесена до шару, що відповідає шару III стоянки Королево (Гладилин и др. 1985, с. 6—9).

Культурний шар 0. Артефакти з ознаками верхнього палеоліту (49 екз.) з глибини 1,20—1,28 м (рис. 10: Б) були умовно виділені як шар 0, до якого включили лише предмети з кременю, кварциту та сланцю. Серед знарядь відмічались скребок, вістря на пластині, мікропластини з притупленим краєм, які не мають аналогій в шарі II Королево II. Пізніше в колекцію шару 0 були об'єднані всі артефакти з неандезитової сировини (58 екз.) з розкопу III та шурфу 5, що походять з глибини 1,20—1,30 м. Колекція була опублікована Ю. Е. Демиденко. Згідно з цією характеристикою, в індустрії шару 0 серед продуктів розколювання виразно переважають пластинки та мікропластини, пластини поодинокі. Типологічний набір (12) містить: скребки (3) (рис. 13: 7—9): на фрагменті реберчастої пластини з білатеральною ретушю, «скребок на відщепі»

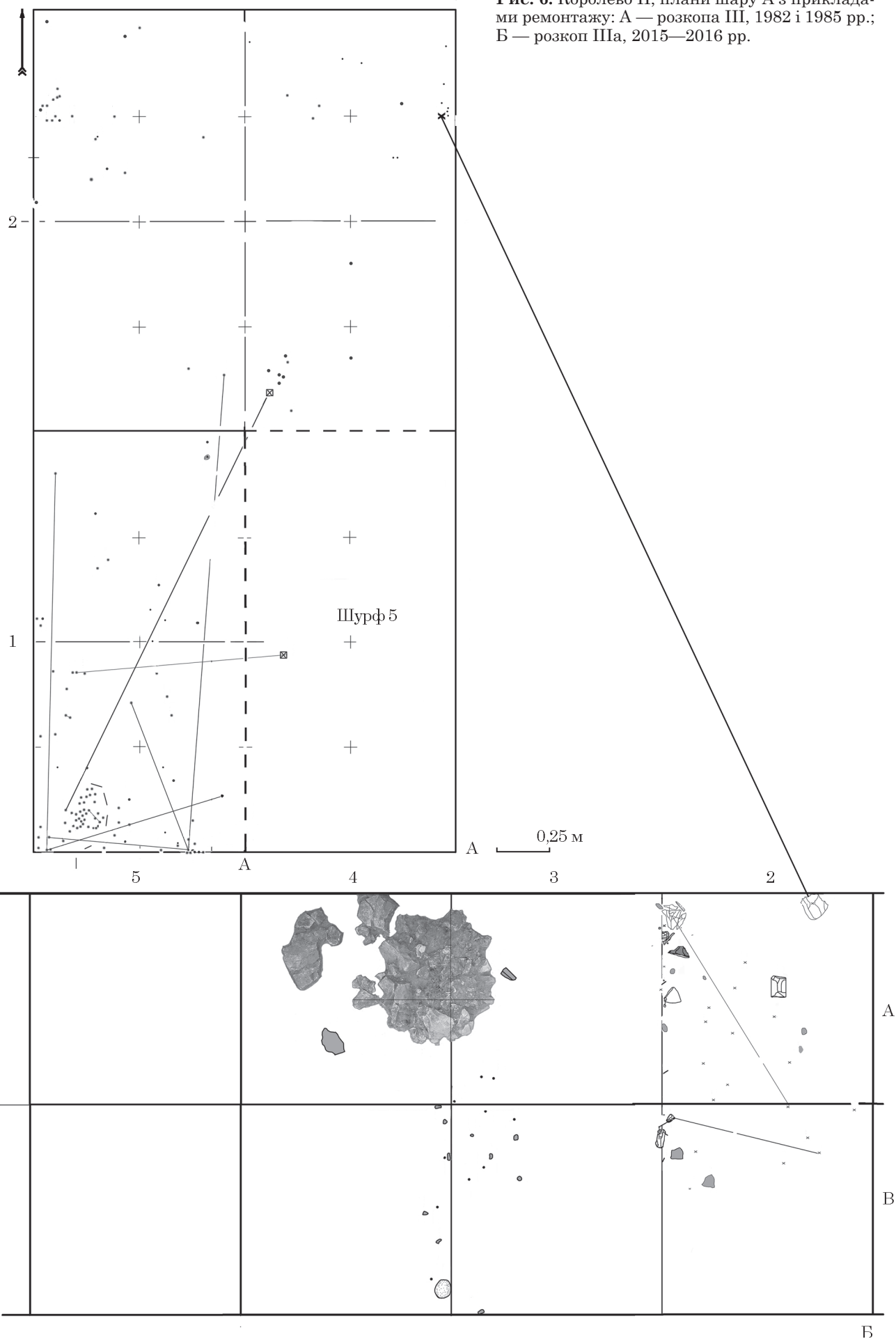

Рис. 6. Королево II, плани шару А з прикладами ремонту: А — розкопа III, 1982 і 1985 рр.; Б — розкоп IIIа, 2015—2016 рр.

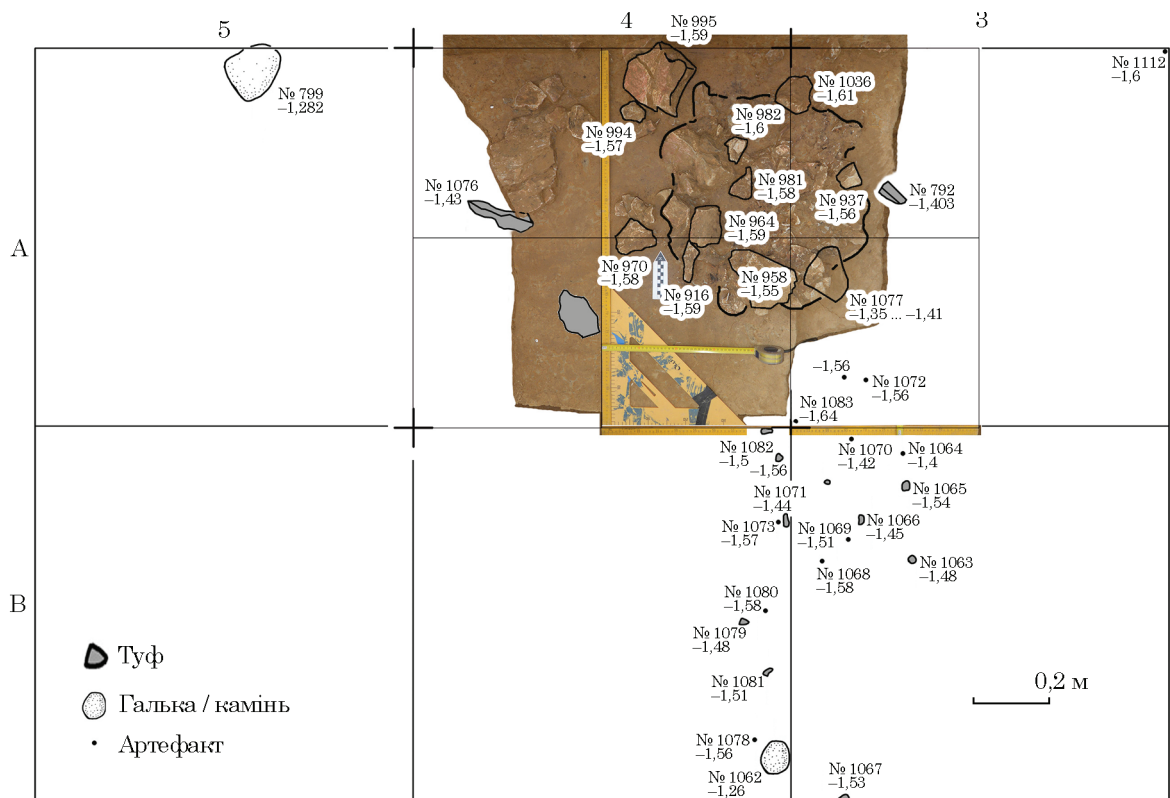

Рис. 7. Королево II, розкоп IIIа, шар А; позиція вогнища на плані

(«grattoir sur éclat»), подвійний скребок; пластинки (2) та мікропластина (1) з притупленим краєм (рис. 13: 3—5), вістря типу гравет (?) (1) (рис. 13: 6); сколи з нерегулярною ретушшю (4); пластинки з дорсальною маргінальною ретушшю (2) (рис. 13: 1); пластинку «дюфур» з плоскою вентральною ретушшю (рис. 13: 2). За техніко-типологічними ознаками збірка шару 0 була визначена як епігравет (Демиденко 2001, с. 24). Такий підхід на той час здавався найбільш аргументованим. Нуклеус, зібраний з обпалених фрагментів, та знаряддя праці були виготовлені виключно з імпортою сировини. На відміну від андезитових ці артефакти за розмірами та характером вторинної обробки дійсно мали типові епіграветські риси. І навпаки, вироби з андезиту, які залягали над, під та у самому горизонті за станом збереженості поверхні практично не відрізнялись від знахідок шару II Королево II. Водночас вважалося, що стратиграфія мала суттєві порушення. Тим не менше, археологічні матеріали із розкопу III загалом презентували окремі горизонти залягання. Складалось враження, що артефакти оригінального шару II з глибини 1,30—1,60 м, якщо і були переміщені, то незначним чином. З уваги на глибинні відмітки шару 0 (1,20—1,28 м) та концентрацію артефактів на одному рівні було зроблено припущення, що шар 0 міг бути перевідкладеним у давнину одночасно зі зникненням двох верхніх регіональних ґрунтів Закарпаття (Демиденко 2001), які, зокрема, відсутні у стратиграфічній колонці розкопу I.

Не зафіксовані вони й у профілі стоянки Королево. Тобто, у стратиграфічних розрізах цих двох стоянок відсутні геологічні відклади, які традиційно пов'язують з існуванням епіграветського технокомплексу. Також було зроблено припущення, що знахідки шару II над шаром 0 могли бути переміщені при будівництві дороги, що створило ефект, який був названий «штучна зворотна стратиграфія» (Гладилин і др. 1985, с. 9).

Поверхня тераси, на якій розташована стоянка була, більшою або меншою мірою, порушена роботами кар'єру. У першу чергу це стосується розкопу I, де практично на всій його площі четвертинні відклади були зрізані широкою половою до рівня знахідок шару II. На ділянці розкопу III верхня частина четвертинних відкладів також була зрізана, а потім вкрита уламками туфу техногенного походження потужністю до 60 см.

Якщо шар 0 знаходився у межах розкопу I, то простежити його залишки практично неможливо. Теоретично, він міг бути переміщений природними процесами разом із знахідками шару II у напрямку розкопу III. За цим сценарієм зворотна стратиграфія у розкопі III могла виникнути наступним чином. На оригінальні знахідки шару II, які залягали практично *in situ* на глибині 1,3—1,6 м (третій рівень) (таблиця), були зсунуті, в першу чергу, найпізніші за часом відклади з шаром 0 (другий рівень), а потім знову перекриті в результаті будівництва дороги ранішим за часом шаром II (перший рі-

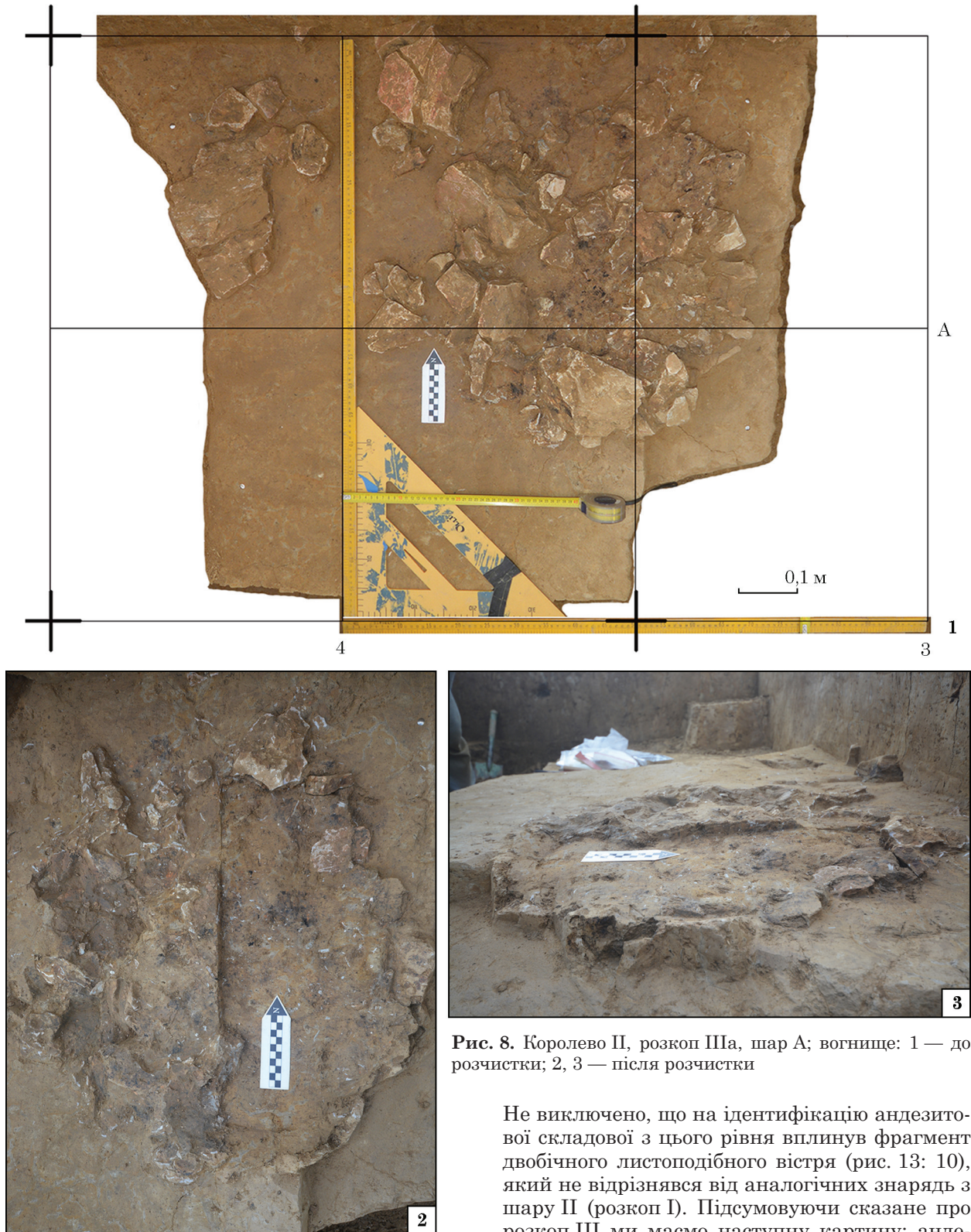

Рис. 8. Королево II, розкоп IIIa, шар А; вогнище: 1 — до розчистки; 2, 3 — після розчистки

вень). За іншим сценарієм шар 0 був переміщений тільки вертикально у результаті природних геологічних процесів, а згодом перекритий давнішими відкладами, що вмщали залишки подібні до культурного шару II розкопу I. Проте, це ніяким чином не пояснює присутність достатньо великої частки андезитових артефактів разом з шаром 0 на глибині 1,20—1,30 м.

Не виключено, що на ідентифікацію андезитової складової з цього рівня вплинув фрагмент двобічного листоподібного вістря (рис. 13: 10), який не відрізнявся від аналогічних знарядь з шару II (розкоп I). Підсумовуючи сказане про розкоп III ми маємо наступну картину: андезитові вироби з трьох рівнів залягання, з огляду на подібність стану їх поверхні та патини, були зараховані до шару II, за винятком двох відщепів, патина яких відповідає середньопалеолітичному шару III Королево та неандезитових предметів із шару 0. Зауважимо, що знахідки з іншої сировини при цьому не були виключені зі складу колекцій, що презентували шари над та під шаром 0. Загалом, у кожній

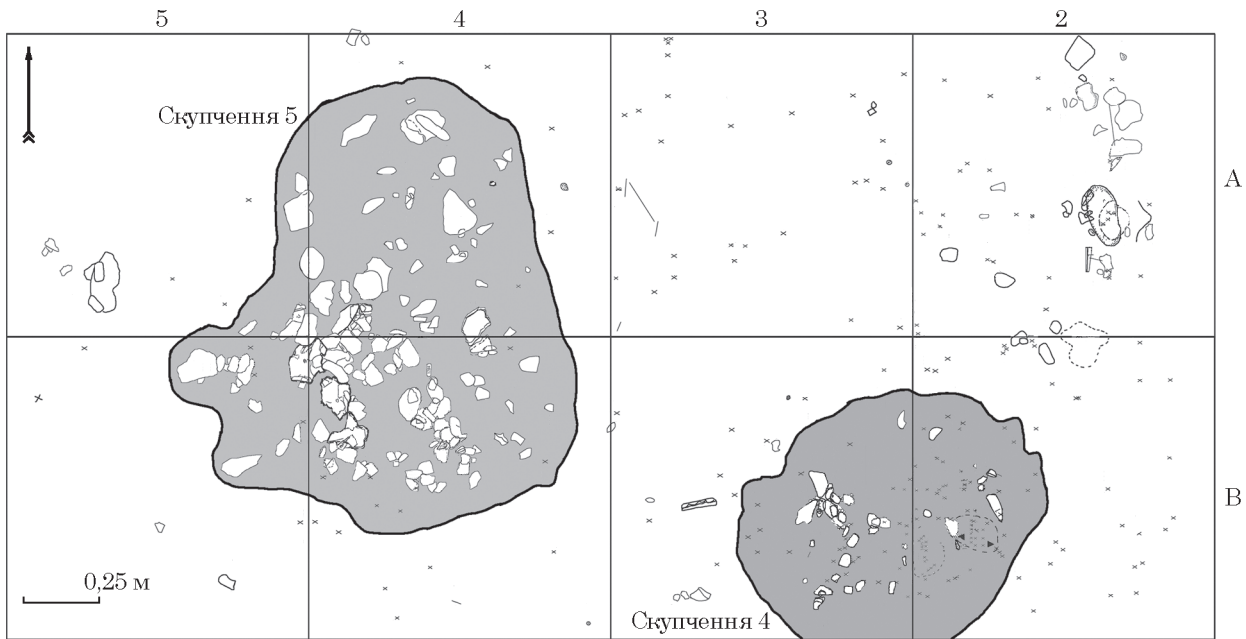

Рис. 9. Королево II, розкоп IIIa, шар D; план 2016 р.

палеолітичній колекції стоянок Королево I і Королево II у певній пропорції присутні артефакти з неандезитової сировини (наприклад: кварцит, аргіліт, обсидіан, кремій, тощо).

Усі наведені археологічні факти та протиріччя в описі стратиграфії потребують пояснення. Розібратися у цій ситуації можливо було лише при поновленні розкопок саме на цій ділянці стоянки.

У 2015 році на відстані близько 6-м на схід від розкопу III (1985 р.) було розбито розкоп IIIa¹ (рис. 3). Квадратна сітка (квадрат 1x1 м) по лінії південь-північ мала буквену нумерацію, по лінії захід—схід — цифрову.

Вертикальна позиція артефактів вимірювалась від загального умовного «0». Знахідки фіксувалися за допомогою тахеометру, а за його відсутності звичайним нівеліром та традиційною процедурою нанесення на план артефактів з індивідуальним номером та глибиною. Седименти з високою концентрацією дрібних артефактів промивалися через сито з отвором 1 × 1 мм. Для того, щоб уникнути зайвої плутанини на розкопі IIIa була використана послідовна буквенна нумерація археологічних шарів: А, В, С, D, Е.

Літолого-педологічний опис розрізу із попередньою стратифікацією виконано для розкопу IIIa (східна стінка кв. А/0) до глибини 3,0 м (рис. 5: А):

1) 1,0—1,20 м — техногенний шар.

2) 1,20—1,60 м — бузький кліматоліт (*bg*) — лесоподібний суглинок буровато-палевий, слабо ущільнений, безструктурний, із тонкими прожилками, виповненими світло-сірим

глейовим матеріалом. Перехід донизу помітний. У ньому знаходиться культурний шар А (1,40—1,60 м).

3) 1,60—1,90 м — верхньовитачівський ґрунт (*vt₂*) — дерново-бурій, сірувато-коричневого забарвлення, щільний, призматичний, із штриховкою гідроксидами марганцю, перетинається тонкими жилами, виповненими глейовим матеріалом, і крупнішими жилами із лесовим матеріалом. Перехід донизу помітний, нерівний, із короткими жилками, виповненими витачівським темнозабарвленим матеріалом. На гл. 1,70—1,90 м знаходиться культурний шар В.

4) 1,9—2,3 м — удайський кліматоліт (*udl/vt₂*?) — лесоподібний суглинок, загалом жовто-палевий, але неоднорідний за забарвленням через наявність жил сизого глейового матеріалу і марганцевого штриха. Перехід донизу поступовий. На гл. 1,9—2,1 м знаходиться культурний шар С.

5) 2,3—2,5 м — заключна стадія прилуцького ґрунтоутворення (*pl₂*) — частково зденудований бурій лісовий ґрунт, світло-бурого із помаранчевим відтінком забарвлення, дещо щільніший від лесу, крупнопризматичний, але без глянцевих плівок на гранях структурних окремоостей, із глейовими тонкими жилами, що відкриваються від його поверхні (фаза криогенезу?). Перехід донизу помітний, відносно рівний. На гл. 2,2—2,4 м знаходиться археологічний шар D. На гл. 2,3—2,50 м знаходиться археологічний шар Е.

6) 2,5—3,0 м — викошний ґрунт (*pl₁-kd*?) — коричневатобурій, із виразними червоними відтінками забарвлення, кількість сизих плям і жилок оглеєння зменшується, важкосуглинковий, щільний, із горіхувато-призматичною структурою, із глинистими кутанами за граня-

1. У статті йдеться про попередні результати розкопок 2015—2017 рр.

ми окремостей, марганцевих примазок небагато.

Культурний шар А. Шар зафіксований на глибині від 1,28 до 1,67 м у відкладах бузького кліматоліту над верхньовитачівським ґрунтом (*vt.*). Основна маса знахідок локалізується на глибині від 1,40 до 1,60 м (рис. 10: А; 11).

З самого початку розкопок на квадратах А/2—3 і В/2—3 спостерігалася відносно висока концентрація артефактів та уламків туфу. Згодом з'ясувалося, що суцільне скупченням уламків туфу у кв. А/3—4 має конструктивні ознаки вогнища (рис. 6—8). Вогнище округлої форми діаметром 60—70 см було обкладено крупними аморфними та плоскими уламками туфу та заглиблено на 3,5—4 см від давньої денної поверхні (рис. 8: 2, 3). Внутрішня части-

на була щільно заповнена дрібними уламками туфу та вугіллям. Швидше за все йдеться про невелике вогнище, можливо, одноразового використання.

Колекція шару А (1107 екз.) представлена уламками туфу (291 екз.) та кам'яними артефактами (816 екз.): пренуклеуси — 3; нуклеуси — 6; фрагмент нуклеусу — 1; відщепи — 167; пластини — 30; пластинки — 15; мікропластини — 8; знаряддя — 11; різцевий скол — 1. За сировиною переважає андезит. Неандезитова сировина (кварцит, аргіліт, сланець, кремій, тощо) складає трохи більше 10%. Первинне розколювання характеризують наступні типи паралельних нуклеусів: торцеві (рис. 12: 2), підциліндричні (рис. 12: 1), пірамідальні, підтрикутні, підчотирикутні (рис. 12: 3). При отриманні заготовок зустрічаються приклади багатоплощадкових нуклеусів, а також комбінованого (поздовжнього / біпоздовжнього чи біпоперечного (рис. 12: 3) розколювання з двох протилежних сторін двобічних нуклеусів. Заготовками для нуклеусів та пре-нуклеусів з андезиту часто слугували відщепи, відколоті на місці. Частина гальок з кварциту, сланцю та аргіліту була залишена на стадії пре-нуклеусів. Отримання заготовок відбувалось переважно твердим відбійником з плоских площадок без підготовки ребра. Окремі нуклеуси з плоскою робочою поверхнею та пре-нуклеуси нагадують середньопалеолітичні.

У колекції відносно багато відщепів Комбева. Переважають відщепи без кірки чи з ділянками кірки до 25% з поздовжньою, рідше

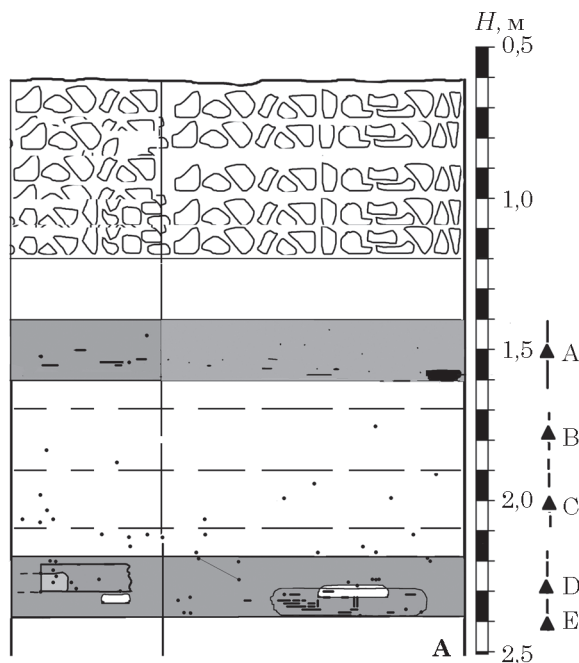
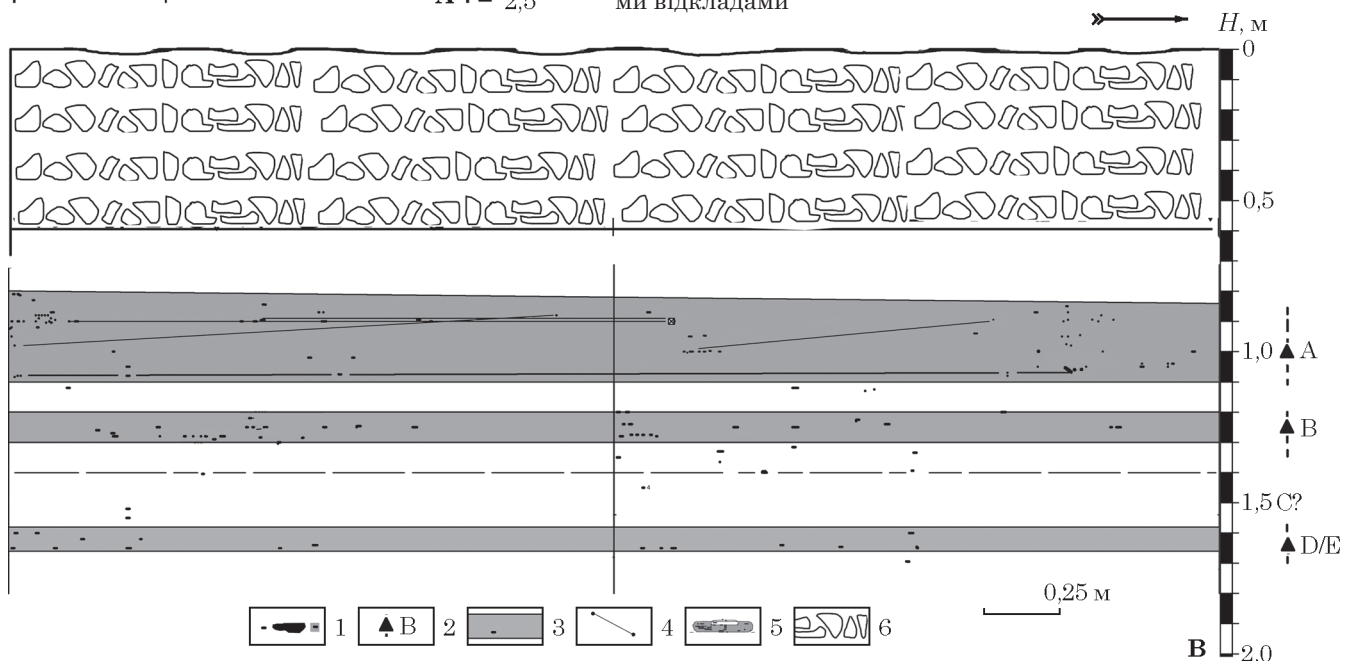

Рис. 10. Королево II, вертикальний розподіл культурних шарів: А — розкоп III, Б — розкоп IIIа: 1 — артефакти; 2 — нумерація культурних шарів; 3 — потужність визначеного культурного шару; 4 — ремонт; 5 — скупчення артефактів; 6 — шар крупного каміння над четвертинними відкладами

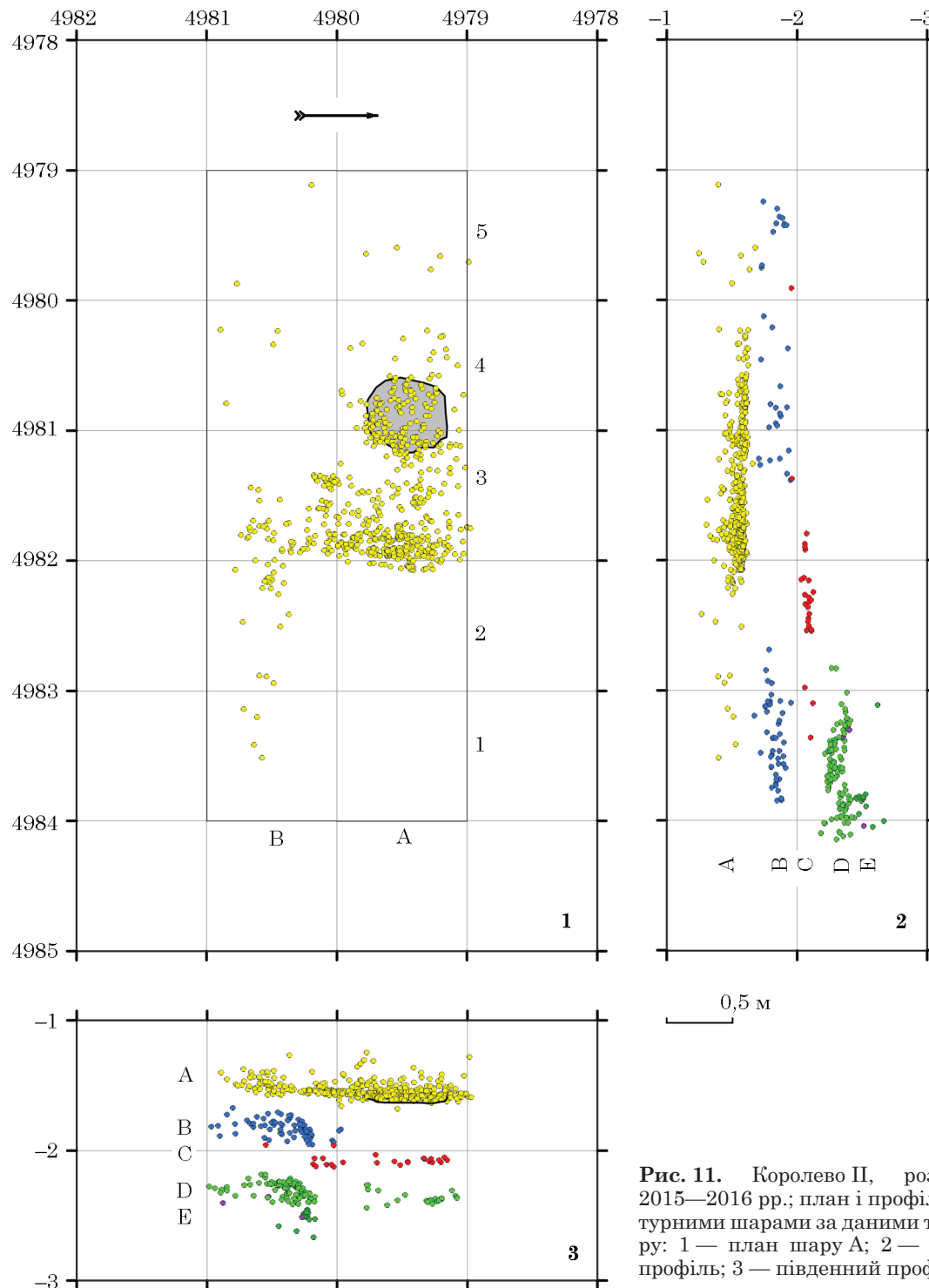

Рис. 11. Королево II, розкоп Ша, 2015—2016 рр.; план і профілі з культурними шарами за даними тахеометру: 1 — план шару А; 2 — західний профіль; 3 — південний профіль

біпоздовжньою чи ортогональною огранкою. Серед пластин також переважають поздовжні. Більшу частину зібрання (570 екз.) складають луски, фрагменти артефактів та уламки.

Набір знарядь досить невиразний: різець на зламі, відщепи та пластини з ретушшю, тощо. На пластинах присутня маргінальна альтернативна пласка ретуш.

Відсутність діагностичних знарядь унеможливило визначення культурної приналежності індустрії. Можна зауважити лише те, що йдеться про невідому дотепер у Закарпат-

ті верхньопалеолітичну традицію. Особливо важливим видається факт залягання шару А *in situ*, що знаходить також підтвердження у численних прикладах ремонту. Усі нуклеуси та пре-нуклеуси колекції, окрім одного, були з'єднані з продуктами їх розщеплення (загалом 18 предметів). Наявність вогнища унеможливило будь-які сумніви в порушенні стратиграфії. Варто звернути увагу на те, що це перший приклад вогнища на палеолітичних стоянках Закарпаття з обкладкою із уламків туфу, які були сюди принесені навмисно.

Культурний шар В. Знахідки залягають у нижній частині верхньовитачівського ґрунту (*vt.*) на глибині від 1,68 до 1,91 м (рис. 10: А; 11). Кількість та склад збірки, швидше, вказує

на периферійний характер ділянки. На розкопаній площі знайдено 223 предмети, 16 з яких є уламками туфу. За складом сировини артефакти (207 екз.) розподіляються таким чином: андезит (187), кварцит (9), кремій різного походження (4), аргіліт (3), лімнокварцит (2), пісковик (2). До категорії нуклеоподібних віднесено один торцевий пренуклеус на первинному відщепі та фрагмент нуклеусу. Зразки первинного розколювання презентовано відщепами (55), пластинами (17), пластинками (2) та мікропластиною. У колекції трапляються реберчасті пластини та пластини з регулярною поздовжньою та біпоздовжньою огранкою. На площадках відмі-

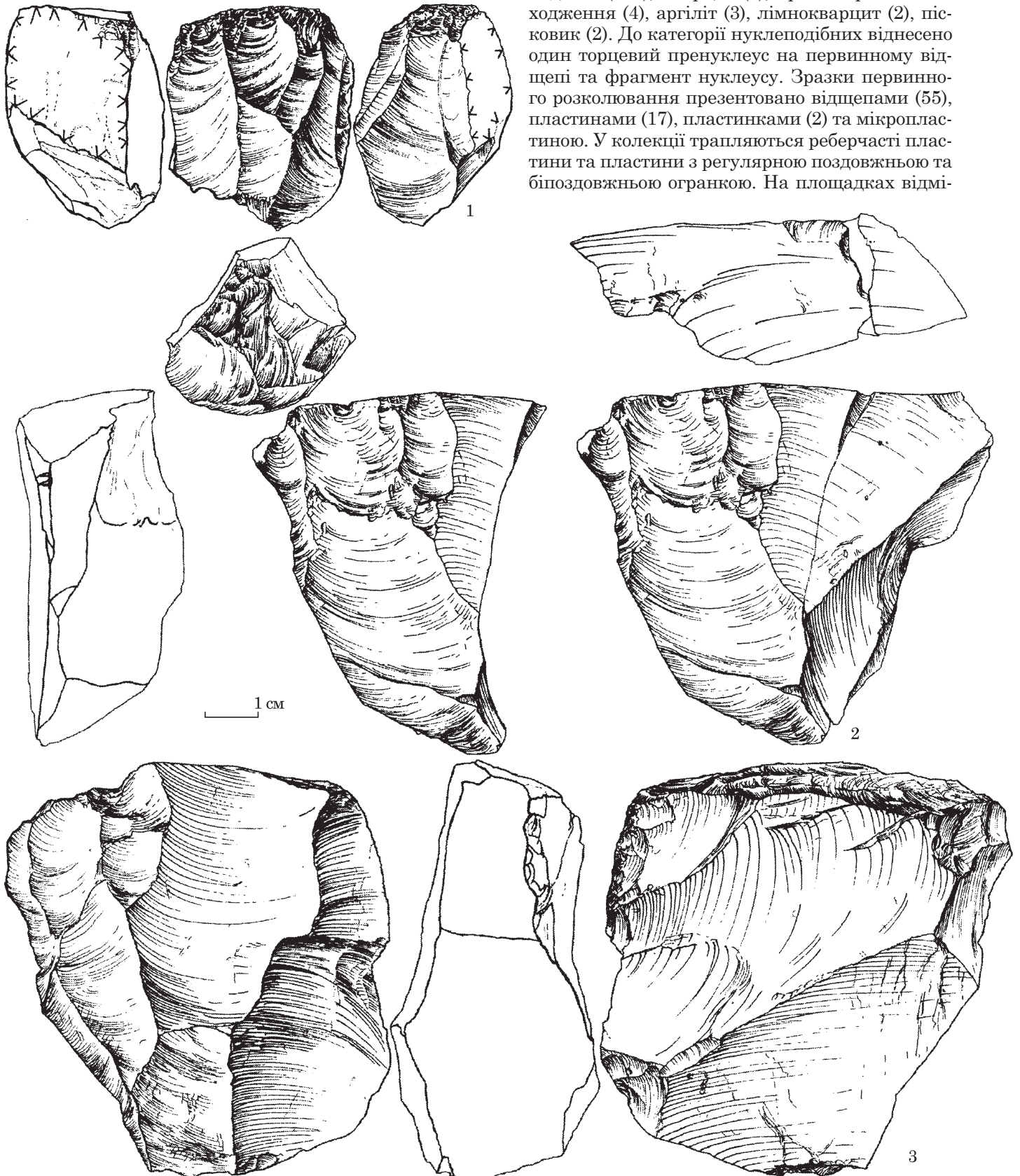

Рис. 12. Королево II, шар А; нуклеуси

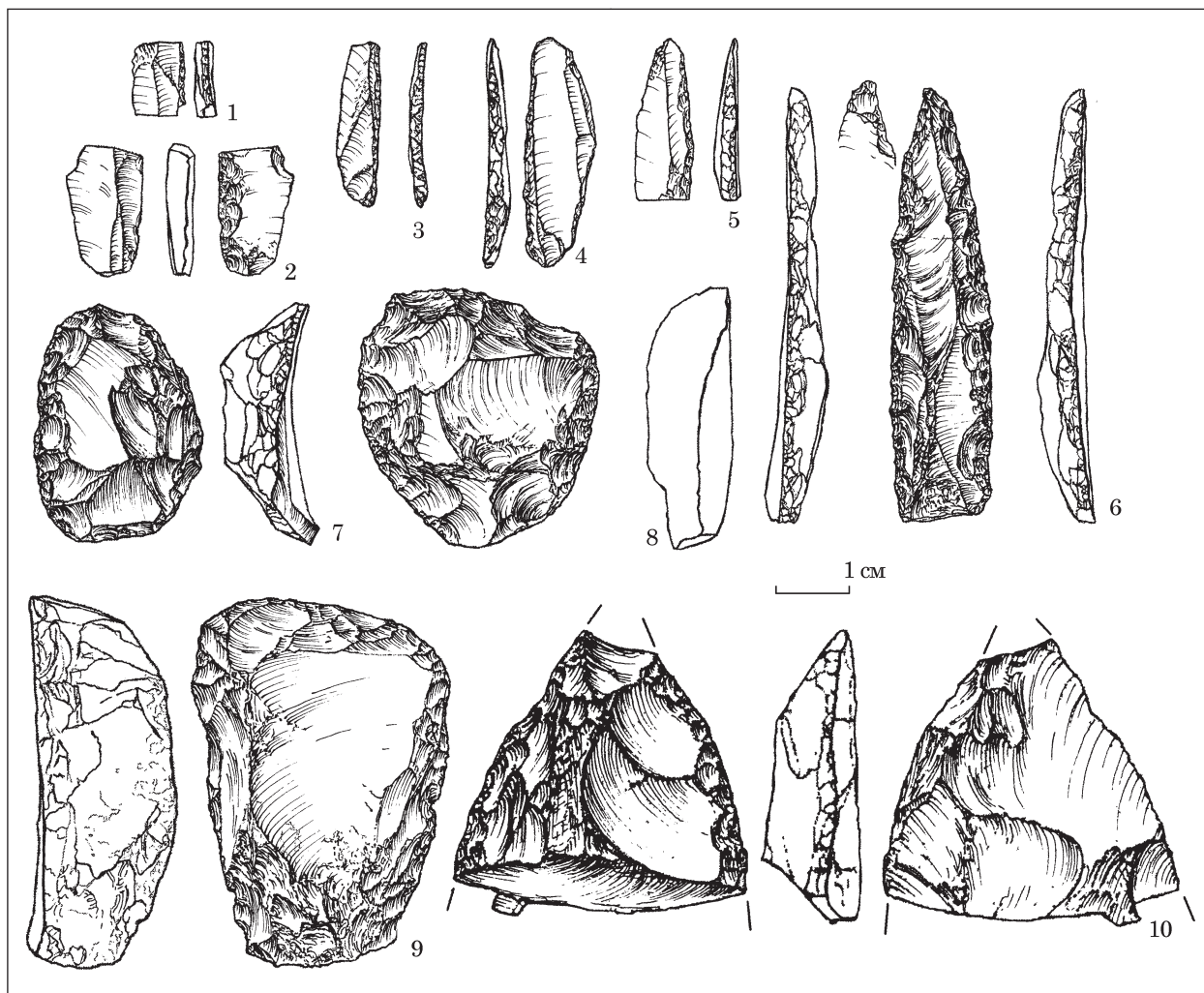

Рис. 13. Королево II, шар В; знаряддя

чається так звана «губка», що свідчить про використання м'якого відбійника. До знарядь праці належить дистальний фрагмент скребка на пластині з лускатою ретушшою по краю та двома відщепами з ретушшою. Вторинну обробку також характеризують різцевий скол та луски (77). Окрім цього в зібранні 47 невизначених фрагментів сколів, а також 2 уламки гальок.

Важливо зазначити, що 17 артефактів мають сліди обпалення, більшість яких є уламками андезиту з типовими рисами зламів термічного походження. Вони мають споріднені морфологічні риси фрагментації з уламками, що були знайдені на одному рівні з шаром 0 в розкопі III 1982—1985 років та, без сумніву, будуть з'єднані між собою.

Культурний шар С. До цього шару віднесено артефакти зафіксовані у верхній частині лесоподібного суглинку (*ud/vt₃?*) під верхньовитачівським ґрунтом (*vt₃*) на глибині від 1,90 до 2,10 м. Потужність шару дуже незначна (рис. 10, 11) але чітко фіксується у вертикальному розрізі.

У колекції 402 знахідки з туфу (15) та іншої сировини (387), які представлені андезитом

(371), аргілітом (7), кварцитом (4), лімнокварцитом (2), пісковиком (2) та невизначеним кременем (1). Індустрія представлена поздовжнім пренуклеусом, т.з. «авіважем», відщепами (92), пластинами (25), пластинками (14), мікропластинами (2), різцевими сколами (2), лусками (192), фрагментами артефактів (42), уламками (1) та галькою (1). У колекції є реберчасті пластини. В наборі знарядь (14) один різець на зламі. Решта — пластини та відщепи з ретушшою, зубчасті, виїмчасті знаряддя. Шар С можна віднести до верхнього палеоліту, але на даний момент, без конкретної культурної атрибуції.

Культурний шар Д. Основна маса артефактів цього шару зафіксована в удайському кліматоліті (*ud/vt₃?*) та у верхній частині прилуцького ґрунтоутворення (*pl₃*) на глибині від 2,20 до 2,40 м (рис. 10: А; 11).

На площі розкопу відмічено п'ять скупчень крем'яних артефактів, переважно продуктів первинного розколювання. Найнасиченішим (близько 2500 артефактів) виявилось скупчення 5 розміром близько 1,5 × 1,5 м (рис. 9), знахідки у якому залягають переважно горизонтально. У межах скупчення присутня ве-

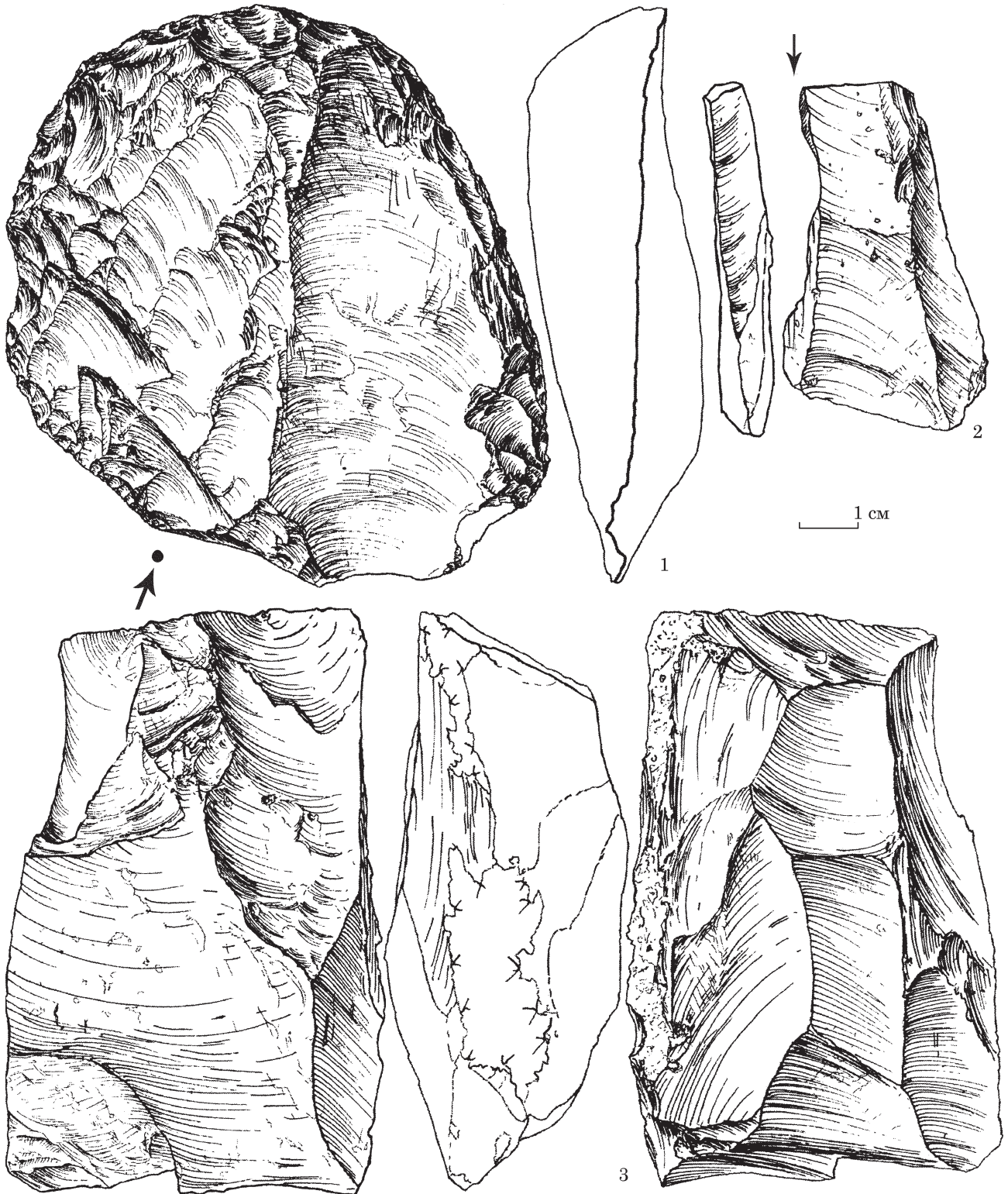

Рис. 14. Королево II, шар D: 1 — скребок; 2 — різець; 3 — нуклеус

лика кількість дрібних відщепів та лусок. Досить часто зустрічаються випадки ремонту. Зокрема, тут знайдено андезитовий нуклеус з практично повним набором продуктів його розщеплення та виготовленими на них знаряддями. У цьому ж місці трапився крупний за розмірами скребок на відщепі з ретушню (91 × 93 × 25 мм) (рис. 14: 1).

Археологічна колекція налічує 12058 артефактів (андезит — 11937, лімнокварцит — 43, аргіліт — 26, кварцит — 26, пісковик — 10, кремій — 9, кварц — 4, сланець — 3), які представлені пре-нуклеусами (2), нуклеусами (2), відщепами (927), пластинами (334), пластинками (80), мікропластинами (25). Найбільша частка зібрання (10585) припадає на відходи

виробництва: луски (9966), фрагменти артефактів (610) та уламки (9). Виробів з вторинною обробкою — 73 екз. Різцевих сколів — 20 екз.

Нуклеоподібні вироби (4) включають пренуклеуси, торцевий біпоздовжній нуклеус, спрацьований біпоздовжній нуклеус підчотирикутної форми з опуклою тильною стороною (рис. 14: 3). До кожного з них легко підбираються відщепи та пластини. Ці приклади можуть бути основою для дослідження планіграфії та реконструкції технології первинного розколювання шару D.

Колекцію відщепів характеризують первинні, Комбева, реберчасті, поздовжні, біпоздовжні, конвергентні, перехресні, ортогональні, радіальні, а також невизначені. Переважають відщепи з поздовжньою огранкою. У зібранні присутні атипові відщепи з площадок нуклеусів, а також так звані технічні відщепи оформлення робочої поверхні. Є рідкісні екземпляри сколів двобічної обробки.

Серед пластин представлених первинні, Комбева, реберчасті, поздовжні та біпоздовжні. Довжина окремих виробів перевищує 20 см, а ширина 3—4—6 см. Пластинки та мікропластини не мають ознак цілеспрямованого виробництва.

Загалом переважає поздовжня огранка відщепів та пластин. Сколів з біпоздовжньою огранкою менше, але паралельне розколювання з двох площадок є типовим для даної індустрії. Відщепи та пластини Комбева є свідченням оформлення нуклеусів на відщепах.

Типові реберчасті пластини демонструють ознаки верхньопалеолітичної технології підготовки нуклеусів.

За типами площадок відщепів та пластин переважають плоскі, але також представлені підправлені площадки: двогранні, багатогранні та фасетовані. Підправка площадок, в особливості пластин дрібними фасетками є характерною ознакою технології розколювання шару II розкопу I. У шарі D, як і в шарі II розкопу I практично відсутні приклади площадок з вентральним карнизом, що свідчить про застосування твердого відбійника.

У колекції знарядь (73 екз.): скребок на ретушованому відщепі (рис. 14: 1), різці (4), пластини (11 екз.) та відщепи з ретушшю (10 екз.), зубчасті (10 екз.), виїмчасті (10 екз.), тронкована пластинка, два невизначених знаряддя (фрагменти), а також галька з ретушованими виїмками невизначеного призначення. Різці представлені такими типами: на зламі (2 екз.) (рис. 14: 2), двограний кутовий, поперечний.

Набір знарядь є характерним для верхнього палеоліту. За технічними ознаками (реберчасті, поздовжні, біпоздовжні пластини; двогранні та фасетовані площадки) колекція має спільні риси з шаром II розкопу I. У шарі D поки що відсутні двобічні листоподібні вістря. Разом з тим тут трапляються сколи двобічної обробки,

що свідчить про потенційну можливість існування двобічної обробки знарядь.

До колекції також належить 13 уламків туфу.

Культурний шар E. У верхній частині літологічного горизонту прилуцького ґрунтоутворення (рис. 10: A; 11) відмічене 20 артефактів горизонту E *in situ*, які виготовлені на андезиті (16) та кварциті (4)¹. Андезитові знахідки за станом вилуговування поверхні подібні артефактам шару III Королево I та Королево II. У колекції представлений ортогонально-суміжний підчотирикутний нуклеус, відщепи і пластини з поздовжньою та конвергентною огранкою, а також луски та фрагменти. Серед знарядь поперечне опукле скребло та фрагмент левалуазького відщепу з білатеральною огранкою. Зібрання невелике, але є підстави вважати, що індустрія шару E відносяться до левалуазького техно-комплексу. Замала кількість артефактів в шарі може вказувати на те, що розкрита площа є периферійною.

На підставі отриманих даних ми можемо повернутися до порівняльного аналізу матеріалів розкопів III і IIIa.

У контексті проблем кореляції стратиграфії та культурних нашарувань розкопу IIIa та розкопу III було проаналізовано плани та археологічні колекції попередніх років досліджень. Завдяки індивідуальній фіксації матеріалів з розкопів 1982 і 1985 рр. після опрацювання планів та даних ремонту був створений розріз розкопу III (рис. 10), який дозволяє порівняти вертикальну позицію артефактів на цих об'єктах. Вертикальний розподіл шарів також доповнюється за даними тахеометру (рис. 11).

Отже, артефакти з першого рівня, позначені як шар II розкопу III та шар A розкопу IIIa мають практично однакову стратиграфічну позицію. Підтвердженням цього висновку є ремонт пренуклеуса з шару A (2015 р.) та відщепу з розкопу III (1985 р.) (рис. 6). Колекція нараховує трохи більше 180 знахідок з андезиту, кварциту, аргіліту, сланцю. Первинне розколювання характеризують паралельні пренуклеуси (5 екз.) та фрагменти (2 екз.) торцевого пренуклеусу. Розколювання проводилося твердим відбійником. Відщепи (100 екз.) значно переважають над пластинками (16) та пластинками (6). Знаряддя репрезентовано ретушованими відщепами (2) та зубчастими (2). Окрім цих предметів у колекції присутні луски, фрагменти артефактів. За техніко-типологічними показниками ця колекція не має характерних рис, які б вказували на спорідненість з шаром II розкопу I. В технології первинного розколювання шару A практично відсутня практика регулярної підготовки ребра, орієнтація

1. Необхідно зазначити, що окремі знахідки шару E трапляються на рівні шару D, але в даному контексті не аналізуються.

на біпоздовжнє розколювання, а також традиція підправки площадок дрібними фасетками.

Шар А є ключовим для визначення статусу шарів, які залягають нижче і є давнішими.

На наш погляд, немає вагомих підстав відокремлювати матеріали шару 0 від залишку колекції другого рівня залягання артефактів розкопу III, які зараз представляють культурний шар В. До колекції шару В розкопу III (1982, 1985 pp.) можливо впевнено віднести 434 знахідки, з яких 370 на андезиті, а 64 на іншій сировині. Поміж 331 знахідок з індивідуальною позначкою глибини 277 (83,6 %) припадають на глибину 1,2—1,3 м (1,7—1,8 м від «0»). Загалом в колекції 2 фрагменти нуклеусів, один авіваж, 106 відщепів, 24 пластини, 6 пластинок, 4 мікропластини, 18 знарядь (після ремонту з фрагментів — 17), один різцевий скол, а також 270 екз. відходів виробництва (луски, фрагменти, уламки) та 2 гальки. Частина виробів з андезиту та іншої сировини мають сліди обпалення та фрагментації під дією вогню. Це також стосується нуклеусів, які розсипалися на дрібні уламки. Названий факт опосередковано вказує на те, що наявність на одній глибині в одному шарі андезитових та неандезитових артефактів є результатом одночасної події. До набору знарядь з неандезитової сировини, які вже були описані вище, додалися вироби з андезиту: ретушовані відщепи (3), зубчасте та фрагмент двобічного листоподібного вістря (рис. 13: 10). Як здається, вістря на пластині, віднесене раніше до типу гравет, необхідно визначати як просто вістря на пластині з білатеральною ретушню (рис. 13: 6).

З погляду на знахідки з третього рівня розкопу III (відщепи, фрагменти, луски), то на цей час більш менш чітко ідентифікуються артефакти з індивідуальною нумерацією з глибини від 1,6 до 1,75 м (2,10/2,25 м від «0»). Ці знахідки, як здається, відповідають артефактам шару D (рис. 10) та дійсно мають відношення до шару II Королево I. Для більш аргументованого висновку щодо стратиграфічної позиції необхідні додаткові розкопки. Два відщепи з андезиту з цього рівня мають патину шару E, тобто співвідносяться з шаром III розкопу I.

ВИСНОВКИ

На підставі досліджень 2015—2017 pp. у розкопі IIIa, а також аналізу колекцій розкопу III (1982, 1985 pp.) можна стверджувати, що на даній ділянці стоянки Королево II у непоміжених стратиграфічних умовах представлено п'ять археологічних шарів: E, D, C, B, A (таблиця).

У геологічному розрізі простежуються два верхніх викопних ґрунти (витаців / прилуки). Аналогічні ґрунти також представлені на стоянці Королево I (Haesaerts, Koulakovska 2006, p. 29) та в розкопі I стоянки Королево II

(Kulakovskaya, Usik 2011, p.133—134). Вони визначені як регіональні викопні ґрунти III та IV (Адаменко, Городецкая 1987, с. 80—83) і можуть виступати як загальні хронологічні маркери верхнього плейстоцену на цих пам'ятках.

Два нижніх шари D і E можуть корелюватися з відповідними культурними шарами II і III розкопу I (1979—80 pp.). Середньопалеолітичні артефакти культурного шару III розкопу I датуються кінцем останнього міжзледеніння (OIS 5a) та відносяться до левалуазького технокомплексу. Знахідки з шару E (розкоп III/IIIa) мають близькі характеристики левалуазького виробництва. Вироби з андезиту шару III (розкоп I) та шару E (розкоп III/IIIa) мають тотожні риси з точки зору патини, але радикально відрізняються від більш пізніх. Що стосується андезитових артефактів шарів від D до A, то стан патини загалом не має таких суттєвих ознак, які б дозволяли впевнено розділити їх на окремі хронологічні групи, що також було помічено при огляді «культурно-хронологічних комплексів» середнього палеоліту та початку верхнього палеоліту Королево (Усик, Рац, Кулаковская 2014).

Колекція шару D має незаперечні риси спорідненості з шаром II розкопу I у первинному виробництві та типології. В колекції присутні відщепи двобічної обробки. Шар II та шар D знайдені в однакових геологічних відкладах — удайський кліматоліт (*ud/vt₂?*).

Три верхніх шари (A, B, C) розкопу IIIa не мають аналогів у розкопі I.

Шар C впевнено фіксується на межі витачівського викопного ґрунту та удайського кліматоліту (*ud/vt₂?*). Лише в розкопі IIIa. Артефакти шару C відділяються від шару B та D певними стерильними прошарками. Шар C простежується у вертикальному вимірі між B та D, індустрія має риси верхнього палеоліту. Відсутність діагностичних форм не дозволяє більш коректно визначити приналежність його до конкретного технокомплексу.

Потужність культурного шару B на вивченій площі розкопу IIIa незначна, але позиція артефактів в нижній частині витачівського викопного ґрунту є досить стабільною. Ці матеріали однозначно відповідають артефактам другого рівня знахідок розкопу III, що включає так званий шар 0 та разом представляють один культурний шар — шар B.

Шар A, який залягає над пізньовитачівським викопним ґрунтом, представляє невідому дотепер у Закарпатті верхньопалеолітичну індустрію. У ньому зафіксовано залишки вогнища з обкладкою туфом. Подібне явище є унікальним для палеоліту цього регіону, оскільки тут не зберігаються будь-які органічні рештки у чвертинних відкладах. Шар A простежується як в розкопі IIIa, так і в розкопі III без будь-яких ознак переміщення. Технологічно культурний шар відрізняється як від індустрії шару II роз-

копу I, так і шару В. Таким чином розкоп IIIа презентує нові технокомплекси, які доповнюють культурно-хронологічну колонку Закарпаття.

Отже, досі епіграветський технокомплекс (шар 0) на стоянці Королево II вважався перевідкладеним (Демиденко 2001). Підсумовуючи результати досліджень останніх років, зокрема, відкриття індустрії «епіграветського» технокомплексу в чіткій стратиграфічній позиції можна говорити про певну некоректність запропонованої раніше інтерпретації. Техніко-типологічна характеристика всієї колекції шару В із розкопів III/IIIа також може свідчити про її граветський вигляд. Це підтверджується присутністю знярядь з притуплюваною спинкою на мікропластинах (рис. 13: 3), що не є унікальним виключно для епігравету, а також наявністю пластин шириною 20—28 мм, які були зняті за допомогою м'якого відбійника. Певною мірою на правильність такого висновку вказує знахідка двобічного листоподібного вістря (рис. 13: 10). Листоподібні вістря досить часто зустрічаються саме у ранніх граветських технокомплексах, зокрема, на стоянках Середнього Подністров'я (Молодова V, шар X; Межигірці I) (Черныш 1987; Koulakovska, Otte 1998). Стратиграфічна позиція шару В у пізньовитачівському горизонті також свідчить про правильність віднесення цієї індустрії до гравету.

Проблема відносної типологічної невизначеності у рамках верхнього палеоліту матеріалів шарів А та С на сьогодні цілком залежить від невеликої площі досліджень. Слід не забувати про той факт, що на поселеннях є певна диференціація ділянок як от основна площа, місця розколювання сировини та виготовлення знярядь праці та периферійні ділянки.

ПОДЯКИ

Автори щиро вдячні за допомогу у проведенні досліджень О. Кордуняну, М.Шемуні, Д.Гаскевичу, Б. Рідушу за надані консультації, О.Кононенко за допомогу в оформленні тексту.

Роботу виконано в рамках проекту «Neanderthal and Modern Human Adaptations» (NEMO-ADAP), 2012—2017 pp.

ЛІТЕРАТУРА

- Адаменко, О. М., Городецкая, Г. Д. 1987. *Антропоген Закарпатья*. Кишинев: Штиинца.
- Гладилин, В. Н., Ситливый, В. И., Демиденко, Ю. Э., Кухарчук, Ю. В., Ткаченко, В. И., Усик, В. И. 1985. *Отчет о работах постояннодействующей палеолитической экспедиции Археологического музея Института зоологии АН УССР за 1985 год*. НА ІА НАНУ, ф. 64, 1985/121.
- Гладилин, В. Н., Солдатенко, Л. В., Ситливый, В. И., Кухарчук, Ю. В., Ткаченко, В. И. 1982. *Отчет о работах постояннодействующей палеолитической экспедиции Археологического музея Института зоологии АН УССР в 1982 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1982/66.

Гладилин, В. Н., Солдатенко, Л. В. 1974. *Отчет о работах Закарпатской палеолитической экспедиции в 1974 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1974/95.

Гладилин, В. Н., Солдатенко, Л. В. 1980. *Отчет о работах Закарпатской палеолитической экспедиции Археологического музея Института зоологии АН УССР в 1980 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1980/114.

Гладилин, В. Н., Солдатенко, Л. В., Кухарчук, Ю. В., Ситливый, В. И. 1981. *Отчет о работах Палеолитической экспедиции Археологического музея Института зоологии АН УССР 1981 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1981/109.

Гладилин, В. Н., Солдатенко, Л. В., Кухарчук, Ю. В., Ткаченко, В. И., Ситливый, В. И. 1979. *Отчет о работах Закарпатской палеолитической экспедиции в 1979 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1979/106.

Демиденко, Ю. Э. 2001. Верхнепалеолитические комплексы Королево и их место в палеолите Центральной Европы. *Карпатика*, 13, с. 22-26.

Кулаковская, Л. В. 1989. *Мустьерская культуры Карпатского бассейна*. Киев: Наукова думка.

Кулаковская, Л. В. 2009. Королево: хронология раннего и среднего палеолита. В: Васильев, С. А., Кулаковская, Л. В. (ред.). С. Н. Бибииков и первобытная археология. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, с. 87-100.

Солдатенко, Л. В. 1978. *Отчет о работах разведывательного отряда Закарпатской палеолитической экспедиции в 1978 г.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 1978/77а.

Усик, В., Рац, А., Кулаковская, Л. 2014. Вулканическое сырье в палеолите Закарпатья: относительная хронология индустрий. In: Biro, K. T. (ed.). *Aeolian scripts New ideas on the lithic world studies in honour of Viola T. Dobosi*. Budapest: Amber Industries Kft., с. 197-206.

Усик, В. І., Кулаковська, Л. В., Нігст, Ф., Герасименко, Н. П. 2018. Королево II. Нові перспективи в хронології верхнього палеоліту Закарпаття. *І Всеукраїнський археологічний з'їзд. Програма роботи та анотації доповідей, Ніжин, 23—25 листопада 2018 р.*, с. 78-79.

Черныш, А. П., 1987. Эталонная многослойная стоянка Молодова V. Археология. В: Иванова, И. К., Цейтлин, С. М. (ред.). *Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда*. Москва: Наука, с. 7-94.

Demidenko, Y. E., Usik, V. I. 1995. Sur les critères de reconnaissance de la fabrication in situ des pointes foliacées: l'exemple de Korolevo II. *Paleo*, 1, p. 213-216.

Gladilin, V. N., Demidenko, Yu. E. 1989. Upper Palaeolithic tool complexes from Korolevo. *Anthropologie*, XXVII: 2—3, p. 143-178.

Gladilin, V., Demidenko, Y. 1990. On the Origin of Early Upper Palaeolithic industries with leaf points in the Carpatho-Balkan Region. *Feuilles de Pierre. ERAUL*, 42, p. 115-125.

Haesaerts, P., Koulakovska, L. 2006. La séquence pédosédimentaire de Korolevo (Ukraine transcarpatique): contexte chronostratigraphique et chronologique. В: Кулаковська, Л. В. (ред.). *Європейський середній палеоліт*. Київ: Шлях, р. 21-37.

Koulakovska, L., Otte, M. 1998. Mejişirzy. *Prehistoire Européenne*, 13, p. 149-166.

Kulakovska, L., Usik, V. 2011. Palaeolithic of Transcarpathian region (Ukraine): chronology and cultural variability. В: Гожик, П. Ф. (ред.). *The Quaternary studies in Ukraine*. Київ: Фоліант, р. 129-140.

Monigal, K., Usik, V., Koulakovska, L., Gerasiimenko, N. 2006. The beginning of the Upper Paleo-

lithic in Transcarpathia, Ukraine. *Antropologie*, XLIV: 1, p. 61-74.

Usik, V. I. 1989. Korolevo — Transition from Lower to Upper Palaeolithic according to reconstruction data. *Anthropologie*, XXVII: 2—3, p. 179-212.

Usik, V., Monigal, K., Kulakovskaya, L. 2006. New Perspectives on the Transcarpathian Middle to Upper Paleolithic I Boundary. In: Conard, N. J. (ed.). *When Neandertals and Modern Humans Met*. Tübingen, p. 213-232.

REFERENCES

Adamenko, O. M., Gorodetskaya, G. D. 1987. *Antropogen Zakarpattia*. Kishinev: Shtiintsa.

Gladilin, V. N., Sitlivyy, V. I., Demidenko, Y. E., Kukharchuk, Yu. V., Tkachenko, V. I., Usik, V. I., 1985 *Otchet o rabotakh postoyannodeystvuyushchey Paleoliticheskoy ekspeditsii Arkheologicheskogo muzeya Instituta zoologii AN USSR v 1985 g.* NA IA NANU, f. 64, 1985/121.

Gladilin, V. N., Soldatenko, L. V., Sitlivyy, V. I., Kukharchuk, Yu. V., Tkachenko, V. I., 1982. *Otchet o rabotakh postoyannodeystvuyushchey Paleoliticheskoy ekspeditsii Arkheologicheskogo muzeya Instituta zoologii AN USSR v 1982 g.* NA IA NANU, f. 64, 1982/66.

Gladilin, V. N., Soldatenko, L. V. 1974. *Otchet o rabotakh Zakarpatskoy paleoliticheskoy ekspeditsii v 1974 g.* NA IA NANU, f. 64, 1974/95.

Gladilin, V. N., Soldatenko, L. V. 1980. *Otchet o rabotakh Zakarpatskoy paleoliticheskoy ekspeditsii Arkheologicheskogo muzeya Instituta zoologii AN USSR v 1980 g.* NA IA NANU, f. 64, 1980/114.

Gladilin, V. N., Soldatenko, L. V., Kukharchuk, Yu. V., Sitlivyy, V. I. 1981. *Otchet o rabotakh Paleoliticheskoy ekspeditsii Arkheologicheskogo muzeya Instituta zoologii AN USSR 1981 g.* NA IA NANU, f. 64, 1981/109.

Gladilin, V. N., Soldatenko, L. V., Kukharchuk, Yu. V., Tkachenko, V. I., Sitlivyy, V. I. 1979. *Otchet o rabotakh Zakarpatskoy paleoliticheskoy ekspeditsii v 1979 g.* NA IA NANU, f. 64, 1979/106.

Demidenko, Yu. E. 2001. Verkhnepaleoliticheskiye komplekсы Korolevo i ikh mesto v paleolite Tsentralnoy Evropy. *Karpatika*, 13, s. 22-26.

Kulakovskaya, L. V. 1989. *Mustyerskiye kultury Karpatskogo basseyna*. Kiev: Naukova dumka.

Kulakovskaya, L. V. 2009. Korolevo: khronologiya rannego i srednego paleolita. In: Vasiliev, S. A., Kulakovskaya, L. V. (ed.). *S. N. Bibikov i pervobytnaya arkheologiya*. Sankt-Peterburg: IIMK RAN, s. 87-100.

Soldatenko, L. V. 1978. *Otchet o rabotakh razvedyvatel'noy otryada Zakarpatskoy paleoliticheskoy ekspeditsii v 1978 g.* NA IA NANU, f. 64, 1978/77a.

Usik, V., Rats, A., Kulakovskaya, L. 2014. Vulkanicheskoye syrye v paleolite Zakarpattia: otноситelnaya khronologiya i industriy. In: Biro, K. T. (ed.). *Aeolian scripts New ideas on the lithic world studies in honour of Viola T. Dobosi*. Budapest: Amber Industries Kft., p. 197-206.

Usyk, V. I., Kulakovska, L. V., Nihst, F., Gerassimenko, N. P. 2018. Korolevo II. Novi perspektyvy v khronolohii verkhnoho paleolitu Zakarpattia. *I Vseukrainskyi arkheolohichnyi z'ezd. Prohrama roboty ta anotatsii dopovidei, Nizhyn, 23—25 lystopada 2018 r.*, s. 78-79.

Chernysh, A. P. 1987. Etalonnaya mnogoslownaya stoyanka Molodova V. Arkheologiya. In: Ivanova, I. K., Tseytlin, S. M. (eds.). *Mnogoslownaya paleoliticheskaya stoyanka Molodova V. Lyudi kamennogo veka i okruzhayushchaya sreda*. Moskva: Nauka, s. 7-94.

Demidenko, Y. E., Usik, V. I. 1995. Sur les critères de reconnaissance de la fabrication in situ des pointes foliacées: l'exemple de Korolevo II. *Paleo*, 1, p. 213-216.

Gladilin, V. N., Demidenko, Yu. E. 1989. Upper Palaeolithic tool complexes from Korolevo. *Anthropologie*, XXVII: 2—3, p. 143-178.

Gladilin, V., Demidenko, Y. 1990. On the Origin of Early Upper Palaeolithic industries with leaf points in the Carpatho-Balkan Region. *Feuilles de Pierre. ERAUL*, 42, p. 115-125.

Haesaerts, P., Koulakovska, L. 2006. La séquence pédosédimentaire de Korolevo (Ukraine transcarpatique): contexte chronostratigraphique et chronologique. In: Kulakovska, L. V. (ed.). *Yevropeyskiy serednii paleolit*. Kyiv: Shliakh, p. 21-37.

Kulakovska, L., Otte, M. 1998. Mezigirzy. *Prehistoire Européenne*, 13, p. 149-166.

Kulakovska, L., Usik, V. 2011. Palaeolithic of Transcarpathian region (Ukraine): chronology and cultural variability. In: Gozhik, P. F. (ed.). *The Quaternary studies in Ukraine*. Kyiv: Foliant, p. 129-140.

Monigal, K., Usik, V., Koulakovska, L., Gerasimenko, N. 2006. The beginning of the Upper Paleolithic in Transcarpathia, Ukraine. *Antropologie*, XLIV: 1, p. 61-74.

Usik, V. I. 1989. Korolevo — Transition from Lower to Upper Palaeolithic according to reconstruction data. *Anthropologie*, XXVII: 2—3, p. 179-212.

Usik, V., Monigal, K., Kulakovskaya, L. 2006. New Perspectives on the Transcarpathian Middle to Upper Paleolithic I Boundary. In: Conard, N. J. (ed.). *When Neandertals and Modern Humans Met*. Tübingen, p. 213-232.

V. I. Usik, L. V. Kulakovska, Ph. Nigst,
N. P. Gerassimenko

KOROLEVO II: TO THE QUESTION OF THE EPIGRAVETTIAN TECHNOCOMPLEX (LAYER 0) AND THE CULTURAL-STRATIGRAPHIC SEQUENCE OF THE SITE

The article presents preliminary data of field studies of the Korolevo II Paleolithic site in Transcarpathia, concerning the clarification of stratigraphy and the chronology of the so-called layer 0 (Epigravettian) within the Upper Paleolithic of this site.

At this site, one of the earliest transitional industries from the Middle to the Upper Paleolithic with bifacial leaf points was found on the territory of Ukraine (cultural layer II). At the Korolevo II site, there is also a small collection of Upper Paleolithic artifacts (layer 0) primary determined as belonging to the Epigravettian technocomplex. At the same time, it was assumed that these artifacts were in a secondary position. As a result of the analysis of archival materials, there were some doubts about the position of the layer 0 not *in situ*.

Korolevo II site is located on the northern outskirts of Veryatsa village of Vinogradiv district, Transcarpathian region, on the 20-meter terrace of the right bank of the Tisza River in the territory of the quarry approximal 500 m south-west from the Korolevo I site (fig. 1—3). The first Paleolithic artifacts at the location were collected in 1975. On a limited surface of the terrace 25—30 m wide from west to east, and approximately 35—40 m long from south to north, archeological investigations were carried out on three excavation areas (fig. 3). In the excavation II (12 m²) (1978, 1982), which was located on the northwestern slope of the terrace (fig. 3), the Middle and Upper Paleolithic artifacts were found in an unclear stratigraphic position.

In the excavation I, which was located along the eastern wall of the terrace (fig. 3, 4), the research was conducted in 1979—1980 on an area of 144 m². In this excavation, the main cultural layer II was recorded in the Udai loess between two paleosoils (Vitachiv / Priluky) (fig. 5: B) and received the date 38000 ± 1500 BP. Collection of cultural layer II represents the so-called transitional blade industry from the Middle to the Upper Paleolithic with bifacial leaf-shaped points and some traces of Middle Paleolithic in primary

flaking and tool-kit. Under cultural layer II in the upper part of Priluki horizon, there were marked Middle Paleolithic artifacts similar to the layer III (Levallois technocomplex) of Korolevo I site (OIS 5a). It should be stressed that a major part of Pleistocene deposits over layer II at excavation I where reduced by quarry work.

In test pit 5 (1982), later expanded as excavation III (1985), located between excavation I and excavation II three levels of stone finds were recorded. Based on the stratigraphical column of excavation I the sequence of archaeological layers in the excavation III was established as follows: layer II (first level), layer 0 (second level), layer II (third level) (table).

The belonging of the artifacts from the first and third levels to the industry of layer II was determined mainly on the basis of the review of local volcanic raw materials — andesite. The limited collection of second level artifacts produced exclusively on imported raw materials that included backed microliths (fig. 13) were typologically attributed to the Epigravettian. At that time, the impression was that the layer 0 was moved by the natural geological way in ancient time after *in situ* layer II (third level), and later, as a result of man-made processes, covered by the artifacts of layer II again (first level). It seemed that the stratigraphic sequence on the excavation III was artificially disturbed as well.

As a result of preliminary research data (2015—2017) at the excavation IIIa which covered distance around 5 m to the east to the area III (fig. 3), it became clear that stratigraphy on this site, with the exception of a small part of the cut off Holocene deposits, is not disturbed. Stratigraphic profile includes: 1.0—1.20 m — technogenic layer; 1.20—1.60 m — Bug climatology (*bg*); 1.60—1.90 m — upper Vitachiv soil (*vt₃*); 1.9—2.3 m — Udai climatology (*ud/vt₃*?); 2.3—2.5 m — the final stage of Pryluki soil formation (*pl₃*); 2.5—3.0 m — paleosoil (*pl₁-kd?*).

On the basis of new excavation data and the analysis of the excavation III, it can be argued that there are five archaeological layers on this part of Korolevo II site: E, D, C, B, A (table).

The two lower layers E and D may correlate with the corresponding cultural layers III and II of the excavation area I. Layer D may correlate with the third level of excavation III respectively. Middle Paleolithic artifacts of the cultural layer III of excavation I and layer E of excavation III/IIIa can be dated to the end of the last interglacial (OIS 5a) and relate to the Levallois technocomplex.

The collection of layer D has indisputable features of affinity with the layer of II excavation I in the primary flaking and typology and belongs to the same transitional from MP to UP industry. Layer II and layer D are found in the same geological sediments — Udai climatology (*ud/vt₂? / OIS 4/3?*). The three upper layers (A, B, C) of the excavation IIIa have no analogues in the excavation I. The layer C is confidently fixed on the edge of the Vitychiv soil and the Udai climatology (*ud/vt₃*?) only in the excavation IIIa. The collection of layer C has the features of the Upper Paleolithic industry.

The collection of the cultural layer B in the studied excavation area IIIa is insignificant, but the position of the artifacts in the lower part of the Vitachev paleosoil is quite stable. These materials unambiguously correspond to artifacts of the second level of excavation III, including the so-called layer 0 and together represent one archeological unit — cultural layer B.

The layer A, which lies above the Vitachev paleosoil in Bug climatology (*bg*) represents the Upper Palaeolithic industry still unknown in Transcarpathia. The layer A is traced both in the excavation IIIa and in the excavation III (first level). In this layer, a hearth with a tuff lining is found (fig. 6—8), which removes any questions about the signs of artifacts movement or its technogenic origin. In addition, there are no data allowing to associate the collection of layer A with cultural layer II of excavation I.

Finally, based on the above facts, we can return to the question of the time and status of «Epigravettian technocomplex» of layer 0. The available data indicates that the layer B, which includes its part as layer 0, is found *in situ* and from the point of its geological position (*vt₃*) can represent the typical Gravettian industry. Typological features of the collection do not deny this conclusion. At least presence of backed pieces together with bifacial points as it marked in the layer B (fig. 13) is more characteristic for Gravettian razer than Epigravettian collections.

In common last excavations of Korolevo II open new perspective in investigations of Upper Paleolithic of the Transcarpathian region.

Keywords: Upper Paleolithic, Transcarpathia, stratigraphy, andesite, Epigravettian, backed pieces.

Одержано 18.12.2018

ГЕРАСИМЕНКО Наталія Петрівна, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна.

GERASSIMENKO Natalia, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Taras Shevchenko Kyiv National University, Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01033, Ukraine.

ORCID: orcid.org/0000-0002-5167-6655, e-mail: n.garnet2@gmail.com.

КУЛАКОВСЬКА Лариса Віталіївна, кандидат історичних наук, завідувач відділу, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KULAKOVSKA Larissa, Candidate of Historical Sciences, Head of the Department, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: orcid.org/0000-0002-8704-8642, e-mail: larissa.kulakovska@gmail.com.

НІГСТ Філіп, доктор філософії, відділ археології, Кембриджський університет, Даунінг-стріт, Кембридж, CB2, 3DZ, Великобританія.

NIGST Philip, PhD, Faculty Member, Division of Archaeology, University of Cambridge, Downing Street, Cambridge, CB2, 3DZ, United Kingdom.

ORCID: orcid.org/0000-0001-7330-8768, e-mail: prn25@cam.ac.uk.

УСИК Віталій Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

USIK Vitaly, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave., 12, Kyiv, 04210.

ORCID: orcid.org/0000-0002-2671-3485, e-mail: i.usik@gmail.com.